

Een paar weken geleden had ik een gesprekje met Tim*, een van mijn studenten. Tim vertelde dat hij mij had gezien op Utrecht Centraal. Maar hoewel Tim mij wel zag, had ik hem niet gezien en dat was ook begrijpelijk, vond Tim, want hij liep toen net even op met een zwerver om een kop koffie te gaan drinken. Ik behoorde natuurlijk tot de groep treinreizigers die zwervers negeren, die de andere kant uit kijken als ze worden aangesproken door een junk die een kleinigheid wil hebben voor de nacht-opvang. Aldus Tim, een aardige jongen met een flinke dosis mensenkennis.

Ik werd ter plekke bevangen door een emotie die zich het best laat omschrijven als acute heimwee naar de verzorgingsstaat. Meegaan met een zwerver om een kop koffie te drinken! Mijn hart bloedde voor mijn jonge student.

Een van de vele voordelen van de verzorgingsstaat was dat je zwervers op het station met een gerust hart voorbij kon lopen. Daar waren immers voorzieningen voor: de geestelijke gezondheidszorg, de dak- en thuislozenopvang. Daar betaalde je als weerbare burger belasting voor en daar kon je als kwetsbare burger terecht, zonder dat je daar moeilijke gesprekken over hoefde te voeren bij een kop koffie.

Solidariteit via het belastingbiljet. Een forse hap uit je inkomen natuurlijk, maar daar werden verzorgingshuizen en verpleeghuizen van betaald, en psychiatrische instellingen en groepswoonvormen voor mensen met verstandelijke beperkingen. Ik had dat er allemaal ruim voor over. Mensen met beperkingen, zwervers en dementerende bejaarden waren heel veel beter af met gespecialiseerde hulpverleners dan met mij.

Hangmatsamenleving

De klassieke verzorgingsstaat was gebaseerd op vier pijlers:

- Passieve solidariteit via het belastingbiljet.
- Een vergaande vorm van *arbeidsdeling* met betaalde leidsters in de kinderopvang, betaalde bejaardenverzorgers, activiteitenbegeleiders, wijkverpleegkundigen, maatschappelijk werkers, schuldhulpverleners enzovoort.
- Een breed gedeeld *arbeidsethos*: mensen moeten in beginsel aan het werk.
- Ten slotte was de klassieke verzorgingsstaat gebaseerd op *soberheid*: collectief gefinancierde verpleeghuizen, ziekenhuizen, woonvormen, scholen en universiteiten mogen geen marmeren ontvangsthallen hebben, geen

LEZING

TEKST Margo Trappenburg

FOTO Flickr.com, Dennis Skley (creative commons)

Burn-out-samenleving of lief communisme?

De verzorgingsstaat ontaardde in een hangmatsamenleving. Maar daarmee hebben we korte metten gemaakt en nu draait het in de participatiesamenleving steeds meer om actieve solidariteit. Wordt dat een *burn-out*-samenleving of lief communisme, vraagt Margo Trappenburg zich af.

wc's met gouden kranen en geen dikbetaalde managers met dure kantoren. Drees gold als de verpersoonlijking van dat principe.

In de loop van de jaren zeventig is de klassieke verzorgingsstaat ontaard en verworden tot een *hangmatsamenleving* (zie schema). Toen kreeg je veel te makkelijk een uitkering voor ziekte, arbeidsongeschiktheid of werkloosheid. De hangmatsamenleving is echter al jaren geleden teruggedrongen. De WAO is vervangen door de WIA, en de criteria daarin zijn veel strenger. Voor zover er nog uitkeringen zijn met milde criteria wordt er actie ondernomen om ook die aan te scherpen. De AOW-leeftijd gaat omhoog, en vervroegd met pensioen gaan is niet meer de bedoeling. Jonggehandicapten worden zo veel mogelijk aan het werk

gezet en krijgen veel minder makkelijk een Wajong-uitkering. De criteria voor passend werk zijn verruimd: mensen met een WW of een bijstandsuitkering mogen niet thuis blijven wachten tot hun ideale baan voorbijkomt: ze moeten genoeg nemen met wat er beschikbaar is. Als er te weinig werk is in hun beroep moeten ze aanvullende scholing en trainingen volgen.

Met het schrappen van de hangmat-elementen zou je eenvoudig weer terecht kunnen komen in het linkerbovenvakje van het schema. Maar dat is te simpel gedacht. De politiek heeft besloten dat de verzorgingsstaat moet worden vervangen door een *participatiesamenleving*, gebaseerd op actieve solidariteit. In die participatiesamenleving nemen we zo veel mogelijk afscheid van gespecialiseerde

	Passieve solidariteit	Actieve solidariteit
Calvinistisch arbeidsethos	Klassieke verzorgingsstaat	Burn-out-samenleving
Lossere arbeidsmoraal	Hangmatsamenleving	Lief communisme

instellingen waarin mensen werden verzorgd. Verzorgingshuizen worden opgedoekt. Ouderen moeten zo lang mogelijk thuis blijven wonen en moeten daar worden verzorgd door hun volwassen kinderen, neven of nichten, burens en eventueel vrijwilligers. Pas in laatste instantie kan een beroep worden gedaan op betaalde hulpverlening aan huis. Mensen een chronische psychiatrische aandoening worden zo min mogelijk opgenomen in een psychiatrische instelling. Ze wonen in gewone huizen, in gewone buurten en moeten zo veel mogelijk worden geholpen door hun ouders of andere familieleden en door medebewoners in hun buurt. Voor mensen met verstandelijke beperkingen geldt hetzelfde. Als het netwerk van kwetsbare burgers niet spontaan te hulp schiet, kan er een Eigen Kracht-conferentie worden belegd om dat netwerk te mobiliseren: buurvrouw doet dit, tante doet dat, moeder kan zus, oudere broer zo, schooljuffrouw dat, en zo verder. Als er te weinig buurvrouwen, ouders en tantes beschikbaar zijn, wordt er gezocht naar vrijwilligers: maatjes of *buddy's* die onbetaald willen optrekken met of omzien naar kwetsbare groepen.

Een van de vele voordelen van de verzorgingsstaat was dat je zwervers op het station met een gerust hart voorbij kon lopen

De overgang van hangmat- naar participatiesamenleving confronteert burgers met een tweeledige opgave. Ten eerste moet iedereen aan het werk. Ziek, zwak, misselijk, gehandicapt of in de war? Geen gezeur, geen uitkering, gewoon de handen uit de mouwen. En ten tweede moet iedereen levenslang zorgen. Voor z'n kinderen, voor z'n ouders, voor kwetsbare familieleden, voor oudere of zieke burens of buurtbewoners, voor mensen met beperkingen in de eigen wijk en voor de dak- en thuislozen op Utrecht Centraal.

Burn-out-samenleving

We komen aldus terecht in een *burn-out*-samenleving. Zo'n samenleving betekent voor veel reguliere instellingen een forse verzwaring van de werkdruk. Reguliere bedrijven worden geacht werknemers aan te stellen die vroeger op een sociale werkplaats zouden zijn geplaatst. Dergelijke werknemers hebben vaak coaching en begeleiding nodig. Veel organisaties zullen worden geconfronteerd met werknemers die mantelzorgtaken moeten vervullen. We kunnen ons afvragen of de klanten, partners of opdrachtgevers van die organisaties begrip zullen opbrengen voor de verminderde dienstverlening die het gevolg kan zijn van de toegenomen zorgverplichtingen.

Het is belangrijk dat we ons realiseren dat de *burn-out*-samenleving niet iedereen zal treffen. Sommige mensen hebben geluk. Hun ouders en schoonouders worden probleemloos oud of gaan dood voordat ze de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt. Ze hebben gezonde kinderen. Ze wonen niet in de buurt van mensen met

verstandelijke of psychiatrische beperkingen. De participatiesamenleving gaat goeddeels aan hen voorbij. Andere mensen hebben wel hulpbehoevende familie en burens maar zijn zo assertief dat ze heel goed nee kunnen zeggen. De participatiesamenleving treft vooral mensen die geen nee durven zeggen omdat ze daar te aardig voor zijn. Van die mensen waar je 'nooit tevergeefs een beroep op doet': steunpilaren in de buurt, lieve buurmensen, lieve schoondochters met een heel groot hart.

De *burn-out*-samenleving zal ook druk zetten op ons euthanasieregime. In het boekje *Moeder, wanneer ga je nu eens dood?* beschrijft de Duitse schrijfster Martina Rosenberg haar ervaringen als mantelzorgster. Van lieverlee worden haar ouders steeds hulpbehoevender. De zorg wordt steeds zwaarder en leidt tot verzuchtingen als die uit de titel: wanneer komt hier een einde aan? In Duitsland is dat een tamelijk gratuite opmerking, maar in Nederland, met z'n coulante euthanasieregime, zou dat weleens anders kunnen liggen. Hoeveel ouders zullen zich gaandeweg een veel te zware last gaan voelen voor hun kinderen? Of zullen zich, anticiperend daarop, nog voordat ze echt hulpbehoevend zijn, melden bij de levens einde-kliniek?

Hulpverleners

Wat betekent de *burn-out*-samenleving voor hulpverleners? Allereerst is de kans reëel dat hulpverleners worden ontslagen. Als de activiteitenbegeleiding en de dagbesteding voor demente bejaarden wordt overgenomen door vrijwilligers, buurtbewoners en mantelzorgers moet de betaalde hulpverlener op zoek naar ander werk. Als hulpverlening aan moeilijke gezinnen wordt georganiseerd via een Eigen Kracht-conferentie kan de betaalde hulpverlener de laan uit. Als de voorheen betaalde hulpverlener erg gesteld was op haar eigen werk en een partner heeft met een betaalde baan kan ze waarschijnlijk haar werk in het buurthuis, het verzorgingshuis of met kwetsbare gezinnen voortzetten, maar dan op onbetaalde basis als vrijwilliger.

Voor degenen die wel aan de slag blijven als betaalde hulpverlener zijn er nieuwe uitdagingen. Aan de praktische kant zullen hulpverleners zich gaan inzetten om mantelzorgers te helpen om het vol te houden. Cursussen omgaan met lastige bejaarden, respijtzorg organiseren, vakanties regelen, verwendages en wat al niet. Voor de meer psychologisch geschoolde hulpverlener biedt de participatiesamenleving een scala aan moeilijke gevoelens waarmee mensen in het reine moeten komen.

Mensen die zich schamen voor hun problemen en toch gedwongen worden om die openlijk te bespreken met hun familie of hun burens. Mensen die zich schuldig voelen omdat ze een hekel krijgen aan hun ouders door de intensieve mantelzorg. Mensen die zich schuldig voelen omdat hun broer of zus veel meer doet dan zichzelf. Zussen die boos zijn op hun autistische broer voor wie zij moeten zorgen na de dood van hun beide ouders. Mensen die boos zijn op zichzelf omdat zij ja hebben gezegd tegen zorgtaken die ze eigenlijk met tegenzin doen.

Ik zie zelfs een heel mooie taak voor hulpverleners die een cursus kunnen ontwikkelen voor burgers: hoe zeg ik nee tegen een sociale professional die mij wil inschakelen voor familie- of burenhulp?

U doet open en daar staat een sociale professional van de gemeente. Hij of zij komt met een vraag. Of u een paar keer per week boodschappen kunt doen voor uw bejaarde buurvrouw. Of u nog wat vaker langs kunt gaan bij uw oude moeder. Of u een oogje kunt houden op buurtbewoner Bert die een beetje in de war is.

U zegt: 'Nee, daar heb ik helemaal geen tijd voor.'

De sociale professional speelt de bal naar u terug en zegt: 'Heeft u echt Helemaal Geen Tijd?'

Het is zaak om nu hard te blijven. U zegt dus niet: 'Nou ja, helemaal geen tijd, dat is ook weer een beetje overdreven.' Want dan bent u voor u het weet met de sociale professional aan het kijken hoe u de zorg kunt gaan organiseren.

U zegt dus: 'Het is niet alleen geen tijd bij mij, het is ook geen zin. Ik ben de hele dag aardig voor – afhankelijk van uw baan – de kinderen in mijn klas, voor mijn klanten aan de kassa of voor de medewerkers in mijn bedrijf. Als ik thuis ben, doe ik nog een beetje aardig tegen mijn partner en mijn kinderen en dan is het wel op. Dan moet ik daarna duf tv-kijken, twee kilometer hard lopen, een boek lezen of wat rondrollen met de playstation.' U kaatst de bal vervolgens terug naar de sociaal hulpverlener door te zeggen: 'Ja, ik zie u kijken; dat kunt u zich niet voorstellen. U bent een ontzettend aardig iemand, dat zit in u en u wordt daarvoor betaald. Ik ben lang zo aardig niet.'

Heel hardnekkige hulpverleners zullen vervolgens nog een moreel appèl op u doen. Die zeggen: 'Ja, maar mevrouw, we gaan toe naar een participatiesamenleving, waarin van burgers wordt verwacht dat ze naar elkaar omzien. Bent u het niet met me eens dat we allemaal wat aardiger voor elkaar moeten zijn?'

Hulpverleners die deze kaart trekken, gaat u op een lijn scharen met Jehova's getuigen of mormonen die langs de deur komen met hun evangelie. U zegt: 'Nee sorry, ik ben heel erg van de verzorgingsstaat. Ik ben graag solidair via mijn belastingbiljet. Een fijne avond nog.'

De *burn-out*-samenleving is in veel opzichten een recept voor ellende. Dat zien ook politici en gemeentelijke beleidsmakers, en dus is er – naast de *burn-out*-samenleving – een tweede type participatiesamenleving dat we zien ontstaan in sommige gemeenten. Dat type kunnen we aanduiden met *liefcommunisme*.

Lief communisme

Dat type samenleving begint met de erkenning dat er steeds minder betaald werk beschikbaar is. Heel veel dingen waar we vroeger voor betaalden, vinden we tegenwoordig gratis op internet. Informatie. Muziek. Adviezen. Daar kun je je tegen verzetten – door alsnog te proberen om een verdienmodel te verzinnen voor internetdiensten – maar je kunt ook toegeven aan die tendens en opschuiven

in de richting van een ruileconomie. Er is geen betaalde baan voor jou maar je kunt wel goed koken. Oké, dan kook je een heel grote pan en laat daar mensen tegen een kleine vergoeding uit mee-eten. Of mensen mogen mee-eten als ze in ruil daarvoor oud meubilair meenemen waar jij weer wat aan hebt.

Je kunt als gezin makkelijk toe met één inkomen als je eisen naar beneden bijstelt. Dat kan betekenen dat je kiest voor de klassieke man-vrouw-rolverdeling. Maar dat kan natuurlijk ook andersom. Of je kunt allebei een beetje betaald werk doen en je verder nuttig en geliefd maken op onbetaalde basis. Je kunt nieuwe woonvormen verzinnen: ouder wordende burgers die bij elkaar gaan wonen in een doe-het-zelf-verzorgingshuis en elkaar helpen om de kwalen van de oude dag te lijf te gaan. Of oudere burgers in een flat laten wonen met studenten die daar dan gratis mogen wonen op voorwaarde dat ze hand- en spandiensten verzinnen voor hun bureaus. Als je die kant uit denkt, ligt het voor de hand dat je werklozen en andere uitkeringsgerechtigden niet gaat lastigvallen met een uitzichtloze sollicitatieplicht. Er is zat te doen voor uitkeringsgerechtigden, maar ze zullen er geen baan aan overhouden. Heel logisch dat in diverse Nederlandse gemeenten wordt geëxperimenteerd met een basisinkomen.

Als we deze kant uit denken, zien de uitdagingen voor hulpverleners er ook weer anders uit. Dan zijn zij bij uitstek degenen die die nieuwe woonvormen, betaling in natura en *matching sites* op internet kunnen bedenken of kunnen helpen ondersteunen. En ook dan zal het nodig zijn om mensen te helpen na te denken over hun eigen gevoelens. Leren leven met minder luxe. Accepteren dat er nooit een moment zal komen waarop je geen geldzorgen zult hebben; dat het altijd ingewikkeld zal zijn als de wasmachine kapot gaat of je telefoon wordt gestolen. Daartegenover er dan op durven vertrouwen dat er altijd aardige andere mensen om je heen zullen zijn die ertoe bereid zijn je te helpen als er iets misgaat.

Liefcommunisme. Het lijkt mij hanteerbaarder en beter verdedigbaar dan de *burn-out*-samenleving, maar als ik heel eerlijk ben: ik denk dat ik – en veel mensen met mij – gek zou worden van de permanente afhankelijkheid. Van het altijd op elkaar aangewezen zijn, van de directe persoonlijke hulp en de daarbij horende dankbaarheid. Liefcommunisme. Nee, dank u wel. Ik ben heel erg van de verzorgingsstaat. Ik ben graag solidair via mijn belastingbiljet.

* Tim heet eigenlijk anders.

Margo Trappenburg is bijzonder hoogleraar Grondslagen van het Maatschappelijk Werk (vanwege de Marie Kamphuis Stichting) aan de Universiteit voor Humanistiek, en hoofddocent bij Bestuurs- en Organisatiewetenschappen aan de Universiteit Utrecht.

Dit artikel is gebaseerd op de lezing die zij hield tijdens het jaarcongres van de nieuw gevormde Beroepsorganisatie van Professionals in het Sociaal Werk (BPSW) op 19 november jl.